

KS. PIOTR SZCZUR

URZĄD PREZBITERA W ŚWIETLE PISM KLEMENSA Z ALEKSANDRII

W badaniach nad urzędem prezbitera w II w. na ogół uczeni koncentrują się na kilku zabytkach literatury wczesnochrześcijańskiej: *Pierwszym Liście do Koryntian* Klemensa Rzymskiego, *Listach* Ignacego Antiocheńskiego, dziełach Justyna czy Ireneusza z Lyonu¹. Natomiast pisma Klemensa Aleksandryjskiego omawiane są bardzo rzadko. Wyjątek stanowią krótkie artykuły Ulricha Neymeyra² i Piotra Szczura³ na temat urzędu biskupa i prezbitera u Klemensa oraz studium Albano Vilela⁴ o kolegialności prezbitarów w III w. W pismach Aleksandryjczyka opisy warunków życia i struktur gmin chrześcijańskich nie odgrywają wprawdzie dużej roli⁵, jednak niektóre fragmenty dzieł omawianego autora rzucają istotne światło na wspólnotę kościel-

Ks. dr PIOTR SZCZUR – adiunkt Katedry Patrologii Greckiej Instytutu Historii Kościoła KUL; adres do korespondencji: e-mail: p.szczur@kuria.lublin.pl

¹ Zob. S. L o n g o s z, *Kapłaństwo w starożytności chrześcijańskiej. Materiały bibliograficzne*, VoxP 13-15(1993-1995), z. 24-29, s. 522-525; J. P a ł u c k i, *Biskup – prezbiter – diakon w refleksji Ojców Kościoła*, RT 48(2001), z. 2, s. 33-49 (a szczególnie s. 35-44); B. C z ę s z, *Kapłaństwo chrześcijańskie w II wieku*, VoxP 13-15(1993-1995), z. 24-29, s. 67-75.

² *Episkopoi bei Clemens von Alexandrien*, StPatr 26(1993), s. 292-295; *Presbyteroi bei Clemens von Alexandrien*, StPatr 31(1997), s. 493-496.

³ *Urząd biskupa w świetle pism Klemensa Aleksandryjskiego*, w: *Ku prawdzie w miłości. Księga pamiątkowa poświęcona Księdzu Biskupowi Profesorowi Janowi Śrutwie*, red. S. Kocz-wara, Lublin 2002, s. 63-69.

⁴ *La condicion collégiale des prêtres au III^e siècle*, Paris 1971, s. 27-42. Zob. J. Y s e b a e r t, *Die Amtsterminologie im Neuen Testament und in der Alten Kirche. Eine lexigraphische Untersuchung*, Breda 1994.

⁵ Zob. V i l e l a, *La condicion collégiale des prêtres*, s. 30: „Clément ne parle pas beaucoup des membres de la hiérarchie. Ce n'est ni son but ni sa préoccupation”

ną, w której Aleksandryjski Scholarcha żył, oraz na jego stosunek do tejże wspólnoty⁶. W tym krótkim artykule spróbujemy dać odpowiedź na pytanie, co autor *Stromatów* mówi na temat ówczesnych prezbiterów i jaki był jego stosunek do nich. Nadal jednak nie można stwierdzić z całą pewnością, czy Klemens z Aleksandrii sam był prezbiterem⁷

UWAGI WSTĘPNE

Klemens⁸ używa greckiego terminu *πρεσβύτεροι* (pl. od *πρεσβύτερος*)⁹ nie tylko jako nazwy chrześcijańskich podmiotów pełniących funkcje publiczne – prezbiterów, lecz jako nazwy wszystkich ludzi starszych w ogólności¹⁰, starszych, do których przemawiał prorok Ezechiel¹¹, starszych ludu (starszyzny)¹², starców – tłumaczy *Septuaginty*¹³, jak również jako nazwy czcigodnych świadków Tradycji chrześcijańskiej¹⁴ czy też przodków¹⁵

⁶ Por. U. N e y m e y r, *Die christlichen Lehrer im zweiten Jahrhundert. Ihre Lehrtätigkeit, ihr Selbstverständnis und ihre Geschichte*, Leiden–New York–Kopenhagen–Köln 1989, s. 86-93.

⁷ Zob. H. K o c h, *War Klemens von Alexandrien Priester?* ZNW 20(1921), s. 43-48; N e y m e y r, *Die christlichen Lehrer*, s. 46-50.

⁸ Zastosowane skróty tytułów dzieł Klemensa: *Strom.* – *Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy* (Τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματεῖς); *Paed.* – *Pedagog* (Παιδαγωγός); *Protr.* – *Zachęta Greków* (Προτρεπτικὸς πρὸς Ἑλληνας); *QDS* – *Który człowiek bogaty może być zbawiony?* (Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος); *EP* – *Eklogi z pism prorockich* (Ἐκ τῶν προφητικῶν ἐκλογαί); *ET* – *Wypisy z Theodota* (Ἐκ τῶν Θεοδότου καὶ τῆς ἀνατολικῆς καλουμένης διδασκαλίας κατὰ τοὺς Οὐαλεντίνου χρόνους ἐπιτομαί).

⁹ Termin *πρεσβύτερος* przybiera następujące znaczenia: „1. starzec; starszy z braci; 2. poseł; 3. οἱ π. w Nowym Testamencie: starsi, starszyzna żydowskiego sanhedrynu; *ale także* ὁ π. prezbiter, kapłan *chrześcijański*” [zob. *πρέσβυς*, w: *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. III, Warszawa 1962, s. 619 (dalej cyt.: Abramowiczówna I-IV)]. Por. G. W. H. L a m p e, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961, s. 1129-1131 (dalej cyt.: Lampe); H. G. L i d d e l l, R. S c o t t, *Greek-English Lexicon*, Oxford 1961, s. 1462: „*elder, aldermann; elder of the Jewish Sanhedrin, elder of the Christian Church, presbyter*” (dalej cyt.: Liddell-Scott).

¹⁰ Zob. *Paed.* II 22, 3; 47, 3; III 43, 4; *Strom.* IV 118, 2; VII 2, 2.

¹¹ Zob. *Paed.* I 84, 2. Por. Ez 34, 16.14.

¹² Zob. *Strom.* III 90, 2.

¹³ Zob. *Strom.* I 149, 1.

¹⁴ Zob. *Protr.* 113, 1; *EP* 11, 1; 27, 1; 27, 4; 50, 1.

¹⁵ Zob. *Strom.* II 8, 4; III 72, 1.

W miejscach, w których Klemens mówi o starszych (πρεσβύτεροι) jako o chrześcijańskich podmiotach pełniących funkcje publiczne, pięciokrotnie odnosi się wyraźnie do źródeł literackich: dwa razy do Listów Pawłowych¹⁶, dwa razy do *Pierwszego Listu Klemensa Rzymskiego*¹⁷, a w dziele *Quis dives salvetur*¹⁸ Klemens przekazuje stare opowiadanie¹⁹ o tym, jak apostoł Jan po powrocie do Efezu z zesłania z wyspy Patmos²⁰ odwiedzał pobliskie ludy, organizował Kościoły lokalne i ustanawiał biskupów, a jednemu z nich powierzył na wychowanie młodego człowieka. Ten biskup trzykrotnie nazwany jest ἐπίσκοπος²¹ i raz πρεσβύτερος²². Odpowiedzi na postawione w niniejszym artykule pytania znajdują się w trzech istotnych wypowiedziach Klemensa, zaczerpniętych ze *Stromatów* (VI 106-107; VII 3, 3) i *Pedagoga* (III 63, 1).

¹⁶ Zob. Paed. III 97, 2; Strom. III 90, 1.

¹⁷ Strom. IV 108, 1.

¹⁸ QDS 42, 4. Zob. A. Vilela, *La condicion collégiale des prêtres*, s. 38.

¹⁹ Opowiadanie to przekazuje też Euzebiusz z Cezarei w swej *Historii Kościelnej* (III 23); także inni autorzy je poświadczają. Por. E. J u n o d, *Un écho d'une controverse autour de la pénitence: l'histoire de l'apôtre Jean et du chef des brigands chez Clément d'Alexandrie* (*Quis dives salvetur* 42, 1-15). RHPR 60(1980), s. 153-160.

²⁰ Por. L. S t a c h o w i a k, *Jan Apostoł Ewangelista*, EK VII, kol. 752-753.

²¹ Zob. QDS 42, 2-3: „ἐπειδὴ γὰρ τοῦ τυράννου τελευτήσαντος ἀπὸ τῆς Πάτμου τῆς νήσου μετῆλθεν ἐπὶ τὴν Ἔφεσον, ἀπῆει παρακαλούμενος καὶ ἐπὶ τὰ πλησιόχωρα τῶν ἐθνῶν, ὅπου μὲν ἐπισκόπους καταστήσων, ὅπου δὲ ὄλας ἐκκλησίας ἀρμόσων, ὅπου δὲ κλῆρον ἕνα γέ τινα κληρώσων τῶν ὑπὸ τοῦ πνεύματος σηματομένων. ἔλθων οὖν καὶ ἐπὶ τινα τῶν οὐ μακρὰν πόλεων, ἧς καὶ τοῦνομα λέγουσιν ἔνιοι. καὶ τὰ ἄλλα ἀναπαύσας τοὺς ἀδελφούς, ἐπὶ πᾶσι τῷ καιροσῶτι προσβλέψας ἐπισκόπῳ, νεανίσκον ἱκανὸν τῷ σώματι καὶ τὴν ὄψιν ἀστεῖον καὶ θερμὸν τὴν ψυχὴν ἰδὼν, «τοῦτον» ἔφη «σοὶ παρακατατίθεμαι μετὰ πάσης σπουδῆς ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρος». τοῦ δὲ δεχομένου καὶ πάνθ' ὑπισχνουμένου καὶ ἄλλιν τὰ αὐτὰ διετεῖναι καὶ διεμαρτύρατο”; 42,8: „χρόνος ἐν μέσῳ, καὶ τινος ἐπιπεσοῦσης χρεῖας ἀνακαλοῦσι τὸν Ἰωάννην. ὁ δὲ, ἐπεὶ τὰ ἄλλα ὦν χάριν ἦκεν κατεστήσατο, «ἄγε δὴ», ἔφη, «ὦ ἐπίσκοπε, τὴν παραθήκην ἀπόδος ἡμῖν, ἦν ἐγὼ τε καὶ ὁ Χριστὸς σοὶ παρακατεθέμεθα ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, ἧς προκαθέζη, μάρτυρος»”.

²² Zob. QDS 42, 4: „εἶτα ὁ μὲν ἀπῆρεν ἐπὶ τὴν Ἔφεσον, ὁ δὲ πρεσβύτερος ἀναλαβὼν οἴκαδε τὸν παραδοθέντα νεανίσκον ἔτρεφε, συνείχεν, ἔθαλλε, τὸ τελευταῖον ἐφώτισε· καὶ μετὰ τοῦτο ὑφῆκε τῆς πλειονος ἐπιμελείας καὶ παραφυλακῆς, ὡς τὸ τέλειον αὐτῷ φυλακτῆριον ἐπιστήσας, τὴν σφραγίδα τοῦ κυρίου”. Por. A. V i l e l a, *La condicion collégiale des prêtres*, s. 28: „C'est cas d'un passage du *Quis dives salvetur*, où nous est racontée l'histoire du jeune homme confié par saint Jean à un évêque d'Asie. Ce qui nous intéresse, c'est de voir comment, au fil du récit, le nom de πρεσβύτερος désigne ce même évêque”

I

Najważniejszym, niemalże klasycznym tekstem, który stanowi punkt wyjścia badań na temat urzędu prezbitera u Aleksandryjskiego Scholarchy, jest *passus* zaczerpnięty z VI księgi *Stromatów* (106-107). Klemens opisuje w nim napięcie między szczytnymi ideałami hierarchicznego urzędu kościelnego a rzeczywistymi relacjami istniejącymi w gminie chrześcijańskiej, o której mówi. W najistotniejszym fragmencie tego tekstu Aleksandryjczyk wypowiada się następująco:

Jeszcze i teraz mogą być zaliczeni w poczet wybranych apostołów ci wszyscy, którzy się zaprawili w pełnieniu przykazań Pana i żyli w sposób doskonały według Ewangelii. Taki jest faktycznie starszym (πρεσβύτερος ἐστι) w Kościele i prawdziwym sługą woli Bożej, jeśli sam pełni i wykłada przykazania Boże. I nie dlatego uważany jest za sprawiedliwego, że przez ludzi został wybrany (ὕπ' ἀνθρώπων χειροτονούμενος), i także nie dlatego, że jest on starszy (πρεσβύτερος), lecz dlatego, że jest sprawiedliwy, zaliczany jest do rady starszych (ἐν πρεσβυτερίῳ). A jeśli tu na ziemi nie zostanie on zaszczycony pierwszym miejscem (πρωτοκαθεδρία; por. Mt 23, 6; Mk 12, 39; Łk 11, 43; 20, 46), to zasiądzie na jednym z dwudziestu czterech tronów i będzie sądził lud, jak mówi Jan w Apokalipsie (por. Ap 4, 4)²³

Zdaniem Klemensa o tym, czy ktoś jest rzeczywiście prezbitarem (πρεσβύτερος), decyduje nie sama ordynacja czy przynależność do rady starszych – do prezbitarium (ἐν πρεσβυτερίῳ), lecz fakt, że pełni i wykłada przykazania Boże (ἐὰν ποιῆ καὶ διδάσκῃ τὰ τοῦ κυρίου). Wymaganie to jest zbieżne z podstawowym kryterium, które – według Aleksandryjskiego Scholarchy – musi spełniać idealny chrześcijanin, czyli prawdziwy gnostyk²⁴. Zatem

²³ Strom. VI 106, 1-2: „ἔξεστιν οὖν καὶ νῦν ταῖς κυριακαῖς ἐνασκήσαντας ἐντολαῖς, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τελείως βιώσαντας καὶ γνωστικῶς, εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀποστόλων ἐγγραφήναι. οὗτος πρεσβύτερος ἐστι τῷ ὄντι τῆς ἐκκλησίας καὶ διάκονος ἀληθῆς τῆς τοῦ θεοῦ βουλήσεως, ἐὰν ποιῆ καὶ διδάσκῃ τὰ τοῦ κυρίου, οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων χειροτονούμενος οὐδ', ὅτι πρεσβύτερος, δίκαιος νομιζόμενος, ἀλλ', ὅτι δίκαιος, ἐν πρεσβυτερίῳ καταλεγόμενος· κὰν ἐνταῦθα ἐπὶ γῆς πρωτοκαθεδρία μὴ τιμηθῆ, ἐν τοῖς εἴκοσι καὶ τέσσαρσι καθεδεῖται θρόνοις τὸν λαὸν κρίνων, ὡς φησιν ἐν τῇ ἀποκαλύψει 'Ιωάννης'”. Zob. V i l e l a, *La condicion collégiale des prêtres*, s. 31-33.

²⁴ Na temat gnostyka w ujęciu Klemensa istnieje obszerna literatura. Największą monografią na interesujący nas temat jest studium W. Völckera pt. *Der wahre Gnostiker nach Clemens Alexandrinus*, wydane w Berlinie w 1952 roku. Z nowszych opracowań warto wymienić: J. G r z y w a c z e w s k i, *Obraz gnostyka według „Stromatów” Klemensa Aleksandryjskiego*, VoxP 6(1986), z. 11, s. 543-554; F. D r ą c z k o w s k i, *Gnoza w ujęciu Klemensa Aleksandryjskiego*, SACH 12(1996), s. 9-21; L. R i z z e r i o, *Clemente di Alessandria e la „φυσιολογία veramente gnostica” Saggio sulle origini e le implicazioni di un'epistemologia e di un'ontologia „cristiane”*, Leuven 1996; t e n ż e, *Foi, Gnosis, Dialectique, Logi-*

z grupy gnostyków powinni się rekrutować ci, którzy w Kościele są prezbiterami. W dojrzałości chrześcijańskiej liczy się nie tylko coraz głębsze poznanie, lecz także coraz bardziej radykalna praktyka życia chrześcijańskiego oraz obowiązek propagowania jej poprzez przykład własnego życia i nauczanie²⁵ Z tego względu dla Klemensa prezbiterem (πρεσβύτερος) Kościoła w rzeczywistości jest ten, kto czyni i naucza tego, co nakazuje Pan: „Ten jest prezbiterem w Kościele [...], jeśli czyni i naucza [o sprawach] Pana (οὗτος πρεσβύτερός ἐστι τῷ ὄντι τῆς ἐκκλησίας [...] ἐὰν ποιῆ καὶ διδάσκῃ τὰ τοῦ κυρίου)”²⁶

W *Stromacie* IV omawiany autor przytacza fragment z *Pierwszego Listu do Koryntian* Klemensa Rzymskiego, w którym Biskup Rzymu nakazuje głęboki respekt wobec prezbiterów²⁷ Jest rzeczą interesującą, że Aleksandryjczyk używa tych samych słów co wyżej w celu ograniczenia zakresu zalecenia zawartego w *Liście*: „Szczęśliwy ten, kto naucza i czyni [sprawy] Pana (μακάριος γὰρ ὁς ἂν διδάσκῃ καὶ ποιῆ τὰ τοῦ κυρίου)”²⁸ Zatem dla każdego członka wspólnoty chrześcijańskiej warunkiem spełnienia nakazu szacunku wobec „starszych” jest ich prawdziwie chrześcijańskie życie oraz pełnienie przez nich szeroko rozumianych funkcji nauczycielskich w stosunku do innych ludzi²⁹

Zatem autorytet kościelny domaga się gnostycznej doskonałości. Klemens nie mówi o tym, jak mają być traktowani ci dostojnicy kościelni, którym takiej doskonałości brakuje. Pociesza on jednak gnostyka, który nie piastuje

que: notes à propos de «Stromates» VIII de Clément d'Alexandrie, StPatr 31(1997), s. 522-529; J. L. K o v a c s, *Concealment and Gnostic Exegesis: Clement of Alexandria's Interpretation of the Tabernacle*, StPatr 31(1997), s. 414-437.

²⁵ Por. N e y m e y r, *Die christlichen Lehrer*, s. 73-76.

²⁶ Strom. VI 106, 2. Tłumaczenie J. Niemirskiej-Pliszczyńskiej (zob. wyżej), choć poprawne z literackiego punktu widzenia, nie jest w pełni precyzyjne. Dlatego w tym miejscu został dokonany przekład własny.

²⁷ Zob. C l e m e n s R o m a n u s, *Epistula I ad Corinthios* 21, 6: „Τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, οὗ τὸ αἷμα ὑπὲρ ἡμῶν ἐδόθη, ἐντραπῶμεν, τοὺς προηγουμένους ἡμῶν ἀλδεσθῶμεν, τοὺς πρεσβυτέρους τιμήσωμεν, τοὺς νέους παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ θεοῦ, τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν διορθώσωμεθα”

²⁸ Strom. IV 108, 2. Również w tym miejscu przekład J. Niemirskiej-Pliszczyńskiej nie jest dokładny. Z tego względu dokonano przekładu własnego, choć i on nie w pełni oddaje myśl Klemensa, bowiem w zdaniu tym występuje partykuła ἂν, która używana jest ze wszystkimi trybami czasownika, nadając im sens ograniczający lub warunkowy.

²⁹ E. S c h r o f n e r, «Gnostisches» Christentum bei Clemens von Alexandrien. *Untersuchungen zum Glaubensverständnis in der alexandrinischen Kirche des ausgehenden zweiten Jahrhunderts*, Innsbruck 1969, s. 159.

żadnego urzędu kościelnego, nadzieją na honorowe miejsce w niebie. W tym fragmencie Klemens delikatnie krytykuje jawne ubieganie się przez gnostyka o zaszczyty kościelne. O gnostyku, który nie piastuje żadnego urzędu kościelnego, Aleksandryczyk mówi, że tu na ziemi nie został on obdarzony „pierwszym miejscem” (πρωτοκαθεδρία)³⁰ Πρωτοκαθεδρία to jeden z terminów używanych w pismach chrześcijańskich na określenie ubiegania się o zaszczyty i pierwsze miejsca³¹ W Ewangelii Chrystus krytykuje faryzeuszy za ubieganie się o pierwsze miejsca³², a Klemens czyni to w odniesieniu do fałszywych nauczycieli³³ Zatem gnostyk nie powinien ubiegać się o „pierwsze miejsca”. Jednak w jego świadomości pozostaje napięcie między przekonaniem o posiadanym posłannictwie a rzeczywistymi stosunkami panującymi w Kościele. Dlatego doskonały gnostyk, mimo że nie zdobył na ziemi zaszczytnego miejsca poprzez przyjęcie go do prezbiterium (ἐνταῦθα ἐπὶ γῆς πρωτοκαθεδρία μὴ τιμηθῆ), ma pocieszać się nadzieją na otrzymanie jednego z 24 tronów sędziowskich w niebie.

Zdaniem F. Hofmanna³⁴ powyższa wypowiedź Klemensa wskazuje na pewną opozycję Aleksandryjskiego Scholarchy wobec współczesnej mu hierarchii kościelnej. Jednak F. Drączkowski zwraca uwagę na fakt, że „Hofmann niepotrzebnie rozdziela gnostyka od biskupa. Intencją Klemensa nie było ukazanie antagonizmu między tymi osobami. Przeciwnie, wszystko, co Klemens na ten temat pisze, wskazuje na ukryty postulat, aby gnostyk był wybierany biskupem, prezbiterem, diakonem. Nie świadczy to jeszcze o tym, że zawsze tak czyniono; z drugiej strony nic nie wskazuje też na to, że tak nie czyniono”³⁵

W wyżej cytowanym fragmencie warto jeszcze zwrócić uwagę na fakt, że prezbiter jest „przez ludzi wybrany (ὕπ’ ἀνθρώπων χειροτονοῦμενος)”³⁶. Niestety, użyty tu grecki czasownik χειροτονέω³⁷ pojawia się w dziełach

³⁰ Strom. VI 106, 2.

³¹ Zob. Abramowiczówna III, s. 754; Lampe, s. 1200; Liddell-Scott, s. 1545.

³² Por. Mt 23, 6; Mk 12, 39; Łk 11, 43; 20, 46.

³³ Zob. Strom. VII 98, 2.

³⁴ *Die Kirche bei Clemens von Alexandrien*, w: *Vitae et Veritati. Festgabe für Karl Adam*, Düsseldorf 1956, s. 16: „Man wird schwerlich annehmen können, dass dieses beharrliche Schweigen über das bischöftliche Lehramt nur rein zufälliger Natur ist; vielmehr legt sich der Gedanke nahe, dass Clemens die Funktion der unversehrten Weitergabe der Überlieferung eher dem Gnostiker als dem kirchlichen Amtsträger zuerkannte”.

³⁵ *Kościół – Agape według Klemensa Aleksandryjskiego*, Lublin 1983, s. 157.

³⁶ Strom. VI 106, 2.

³⁷ Czasownik χειροτονέω przyjmuje następujące znaczenia: „1. *abs.* podnosić rękę, by głosować; z *acc. pers.* wybierać, *własc.* przez głosowanie podniesionymi rękoma; z *acc. rei*,

Klemens tylko raz³⁸, właśnie w tym miejscu, i z tego powodu trudno jest wyjaśnić, jak go należy rozumieć. Kombinacja z ὑπ' ἀνθρώπων (przez ludzi) pozwala jednak sądzić, że był to raczej rytuał podobny do dokonywania wyboru przez podniesienie ręki (głosowanie)³⁹, a nie nałożenie rąk rozumiane w jego późniejszym, specyficznym sensie, jako konsekracja⁴⁰

Dalsza wypowiedź Klemensa, zawarta w analizowanym tekście (Strom. VI 106-107), wnosi istotny wkład w ukazanie pozycji i funkcji prezbitera. Ze względu na szczególną jej wagę przytoczmy ją w całości:

A spośród wybranych, powiada [św. Jan w *Apokalipsie* – P. Sz.], są jeszcze bardziej wybrani (por. Ap 4, 4)⁴¹, ci mianowicie, którzy zgodnie ze swoją doskonałą gnozą zostali jeszcze z Kościoła samego wybrani jak kwiaty, i zaszczytzeni wspaniałą czcią, jako sędziowie i zarządcy, zarówno spośród Judejczyków jak Hellenów, tych dwudziestu czterech, przy dwakroć powiększonej ilości błogosławionych, gdyż istniejące tu na ziemi w Kościele stopnie hierarchiczne: biskupów (ἐπισκόπων), prezbitarów (πρεσβυτέρων), diakonów (διακόνων), są naśladownictwem, jak sądzę, wspaniałości anielskiej i owej ekonomii zbawienia, której mogą oczekiwać, wedle słów Pisma Świętego, ludzie, których życie upłynęło w pełni sprawiedliwości, zgodnie z Ewangelią, wedle śladu stóp apostoelskich. O nich pisze Apostoł, że ci, uniesieni „na obłokach” (por. 1 Tes 4, 17), będą najpierw diakonami, z kolei zaliczeni zostaną do rady prezbitarów, wedle wyższego stopnia czci (bo między czcią a czcią jest jeszcze różnica), aż urosną do „ideału człowieka w pełni doskonałego” (por. Ef 4, 13)⁴².

głosować za czymś; 2. późn. og. wyznaczyć, zamianować; wyznaczyć na stanowisko w Kościele” (Abramowiczówna IV, s. 610-611). Por. Lampe, s. 1522-1523; Liddell-Scott, s. 1986: „stretch out the hand, for the purpose of giving one's vote in the assembly; vote against the motion; II c. acc. pers. elect, prop. by show of hands; pass., to be elected; b., later generally, appoint; of the Jewish High Priest; appoint to an office in the Church; 2. c. acc. rei, vote for a thing; III. span with the hand”.

³⁸ Zob. indeksy sporządzone przez O. Stählina: *Clemens Alexandrinus, Register*, t. IV, GCS 39, Leipzig 1936, s. 810.

³⁹ Zob. E. L o h s e, Χειροτονέω, TWNT 9, s. 426-427; N e y m e y r, *Presbyteroi bei Clemens*, s. 494-495.

⁴⁰ Zob. C. V o g e l, *Handauflegung I* (liturgisch), RAC 13, kol. 482-493.

⁴¹ Por. QDS 36, 1.

⁴² Strom. VI 107, 2-3: „καὶ τῶν ἐκλεκτῶν, φησὶν, ἐκλεκτότεροι οἱ κατὰ τὴν τελείαν γνῶσιν καὶ τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς ἀπηνθισμένοι καὶ τῇ μεγαλοπρεπεστάτῃ δόξῃ τιμημένοι, κριταὶ τε καὶ διοικηταί, ἐπ' Ἰησοῦ ἐκ τε Ἰουδαίων ἐκ τε Ἑλλήνων, οἱ τέσσαρες καὶ εἴκοσι, διπλασιασθείσης τῆς χάριτος· ἐπεὶ καὶ αἱ ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἐκκλησίαν προκοπαὶ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων μιμήματα, οἴμαι, ἀγγελικῆς δόξης κάκεινης τῆς οἰκονομίας τυγχάνουσιν, ἦν ἀναμένειν φασὶν αἱ γραφαὶ τοὺς κατ' Ἰχνοσ τῶν ἀποστόλων ἐν τελειώσει δικαιοσύνης κατὰ τὸ εὐαγγέλιον βεβιωκότας. «ἐν νεφέλαις» τούτους ἀρθέντας γράφει ὁ ἀπόστολος διακονήσιν μὲν τὰ πρῶτα, ἔπειτα ἐγκαταταγῆναι τῷ πρεσβυτερίῳ κατὰ προκοπὴν δόξης (δόξα γὰρ δόξης διαφέρει), ἄχρις ἀν «εἰς τέλειον ἄνδρα» αὐξήσωσιν”

Tekst powyższy należy do najczęściej cytowanych wypowiedzi Ojców Kościoła jako świadectwo istnienia w Kościele w czasach Klemensa stopni hierarchicznych: biskupa, prezbitera i diakona⁴³. Nie to jednak nas w tej chwili interesuje. Ważne jest, że w powyższej wypowiedzi hierarchia biskupów, prezbiterów i diakonów w Kościele (κατὰ τὴν ἐκκλησίαν προκοπαὶ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων) jest przedstawiona przez Aleksandryczyka jako odbicie „wspaniałości anielskiej”, która przypadnie tylko w pełni sprawiedliwym (gnostykom)⁴⁴. Oni to będą uniesieni na obłokach: najpierw jako diakoni, a potem odpowiednio do hierarchii we wspaniałości (κατὰ προκοπὴν δόξης) zaliczeni do rady prezbiterów, aż urosną do ideału człowieka w pełni doskonałego (εἰς τέλειον ἄνδρα).

Kościelne stopnie hierarchii (προκοπή): diakonów, prezbiterów i biskupów odpowiadają więc niebiańskiej hierarchii wspaniałości (προκοπή δόξης), jednak Klemens wyraźnie mówi, że między δόξα a δόξα istnieje różnica (δόξα γὰρ δόξης διαφέρει). Stąd też wspaniałość hierarchii kościelnej tu na ziemi jest tylko nikłym odbiciem wspaniałości hierarchii niebiańskiej. Kościelna προκοπή jest połączona z chwałą. Z tego względu niebiańska προκοπή została świadomie określona przez Klemensa pojęciem δόξα⁴⁵, które znaczy nie tylko „chwała”, „wspaniałość”⁴⁶, lecz także „blask”⁴⁷, „poważanie” i „sława”⁴⁸. To przedstawienie niebiańskiej δόξα jako stopniowanej chwały transcendentalnej i wyliczanie różnych przyszłych rang i stopni honorowych spotykamy także w innych fragmentach pism Aleksandryczyka⁴⁹ oraz w piśmiennictwie wczesnochrześcijańskim, szczególnie w *Pasterzu Her-*

⁴³ Zob. G. B a r d y, *La théologie de l'Eglise de saint Irénée au concile de Nicée*, Paris 1947, s. 116; V ö l k e r, *Der wahre Gnostiker*, s. 157; A. B r o n t e s i, *La soteria in Clemente Alessandrino*, Roma 1972, s. 554; H o f m a n n, *Die Kirche bei Clemens*, s. 16; D r ą c z k o w s k i, *Kościół – Agape*, s. 155-156. Por. V i l e l a, *La condicion collégiale des prêtres*, s. 30: „Parmi les textes sur la hiérarchie, le plus significatif est celui du chapitre XIII du sixième livre des *Stromates*”

⁴⁴ Zob. V i l e l a, *La condicion collégiale des prêtres*, s. 30-31: „Pour Clément, le degré interne de sainteté doit correspondre à celui tenu dans la hiérarchie visible. Dans cette perspective, il parle du juste, élevé au degré de la hiérarchie céleste, parfait comme les apôtres et par conséquent digne d'être incorporé au presbyterium”.

⁴⁵ Por. E. C. O w e n, Δόξα and Cognate Words, *JTS* 33(1932), s. 132-150.

⁴⁶ Zob. Abramowiczówna I, s. 596; Lampe, s. 380-381; Liddell-Scott, s. 444.

⁴⁷ Zob. 1 Kor 15, 41, gdzie jest mowa o różnych δόξαι gwiazd. Por. ET 11, 2.

⁴⁸ Zob. Protr. 102, 2; Strom. VI 56, 2; VII 18, 1.

⁴⁹ Zob. Strom. VI 114, 1-2; por. J. B e r n a r d, *Die apologetische Methode bei Clemens von Alexandrien*, Leipzig 1968, s. 189 n.

masa⁵⁰ Mogło ono ulegać wpływowi żydowskiej apokaliptyki (myślenie o nagrodzie) i rzymskiego pragnienia sławy⁵¹.

Na podstawie tekstu omawianego autora (Strom. VI 106-107), w którym wzmiankuje urząd prezbitera, można powiedzieć, że:

1. Prezbyter był wybierany przez ludzi.
2. Prezbyter jest członkiem rady starszych – prezbiterium⁵², które jest znaną Klemensowi strukturą istniejącą w gminie chrześcijańskiej.
3. Hierarchia: biskupi – prezbyterzy – diakoni musiała istnieć już w czasie i miejscu powstawania VI księgi *Stromatów*, w przeciwnym razie Klemens nie mógłby opisać jej jako odzwierciedlenia ukrytej rzeczywistości niebiańskiej⁵³
4. Urzędy: biskupa, prezbitera i diakona były otoczone szacunkiem, ponieważ warto było dążyć do ich piastowania i mogły zostać zinterpretowane przez Klemensa jako odbicie transcendentalnej hierarchii godności (προκοπή δόξης)⁵⁴.

II

Kolejny fragment, zaczerpnięty z VII księgi *Stromatów* (3, 1-4), jest rzadko omawianym tekstem Klemensa, mimo że stanowi ważne uzupełnienie wyżej analizowanej wypowiedzi Aleksandryjskiego Scholarchy (Strom. VI 106-107). Na początku VII *Stromatu* Klemens mówi o gnostyku, który całe swe życie poświęca Bogu i drugiemu człowiekowi, stając się sługą Boga i ludzi. Dalej mówi, że prezbyterzy i diakoni trudzą się nad doskonaleniem wiernych i służą im pomocą w procesie doskonalenia; następnie dodaje, że również aniołowie pełnią niewidzialną służbę przed obliczem Boga; konkludując zaś, stwierdza, że także gnostyk wypełnia obie funkcje; służąc Bogu i oddając przysługę ludziom, „poprawia” ich. W tym miejscu, służba, jaką pełni prawdziwy gnostyk, znajduje swe duchowe powiązanie z zadaniem realizowanym przez prezbyterów, diakonów oraz aniołów.

⁵⁰ Zob. *Wizja* III 2, 1; *Przypowieść* V 3, 3; VIII 4, 6; IX 28: Sprawiedliwi i bogobojni osiągną świętość, zaś męczennikom i tym, którzy wyróżniali się gorliwością w pełnieniu Bożych przykazań, zostanie przydzielona specjalna δόξα.

⁵¹ Por. T. B a u m e i s t e r, *Die Anfänge der Theologie des Martyriums*, Münster 1980, s. 255-257.

⁵² Zob. Strom. VI 106, 2: „ἐν πρεσβυτερῶ καταλεγόμενος”; Strom. VI 107, 3: „ἐγκαταταγῆναι τῷ πρεσβυτερῶ”

⁵³ Por. S z c z u r, *Urząd biskupa*, s. 66.

⁵⁴ Por. tamże.

Natomiast dbałość jego [gnostyka – P. Sz.] o ludzi dwojaki ma charakter: albo ulepszający, albo służebny. Ulepszaniem, na przykład, ciała zajmuje się sztuka lekarska, ulepszaniem zaś duszy – filozofia. Rodzicom od dzieci, zwierzchnikom od podwładnych należy się pomoc służebna. Podobnie i w Kościele funkcję ulepszającą (τὴν βελτιωτικὴν) obrazują prezbiterzy, służebną (τὴν ὑπηρετικὴν) zaś – diakoni. Obydwie te funkcje pełnią też aniołowie u boku samego Boga, w zakresie zarządzania sprawami ziemskimi. Pełni je również i gnostyk, który z jednej strony służy Bogu, z drugiej zaś – przekazując ludziom swój światopogląd, działa na nich ulepszająco, jako że zostało mu powierzone i zadanie wychowawcze ku naprawie ludzi...⁵⁵

Powyższy tekst zawiera krótkie omówienie pojęcia *θεραπεία*, które u Klemensa ma wiele znaczeń⁵⁶. Aleksandryjczyk, w celu opisu zadań gnostyka, wybiera tu dwa jego aspekty: gnostyk poświęca się zarówno *θεραπεία τοῦ θεοῦ*⁵⁷ – uwielbianiu Boga⁵⁸, jak też *θεραπεία περὶ τοὺς ἀνθρώπους*⁵⁹ – trosce o ludzi⁶⁰. Troskę o ludzi Aleksandryjczyk dzieli na dwie kategorie: „Natomiast dbałość jego [gnostyka – P. Sz.] o ludzi dwojaki ma charakter: albo ulepszający, albo służebny (τῆς γὰρ περὶ τοὺς ἀνθρώπους θεραπείας ἢ μὲν βελτιωτικῆ, ἢ δὲ ὑπηρετικῆ)”.⁶¹ Pojęcie *ὑπηρετικῆ*⁶² określa służbę⁶³, jaką np. dzieci świadczą swoim rodzicom lub podwładni swoim przełożonym, a którą w Kościele pełnią diakoni. Pojęcie *βελτιωτικῆ*

⁵⁵ Strom. VII 3, 3: „τῆς γὰρ περὶ τοὺς ἀνθρώπους θεραπείας ἢ μὲν βελτιωτικῆ, ἢ δὲ ὑπηρετικῆ. ἰατρικὴ μὲν σώματος, φιλοσοφία δὲ ψυχῆς βελτιωτικῆ. γονεῦσι μὲν ἐκ παίδων καὶ ἡγεμόσιν ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων ὑπηρετικῆ ὠφέλεια προσγίνεται· ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν ἐκκλησίαν τὴν μὲν βελτιωτικὴν οἱ πρεσβύτεροι σφῶζουσιν εἰκόνα, τὴν ὑπηρετικὴν δὲ οἱ διάκονοι. ταύτας ἀμφω τὰς διακονίας ἄγγελοι τε ὑπηρετοῦνται τῷ θεῷ κατὰ τὴν τῶν περιγελῶν οἰκονομίαν καὶ αὐτὸς ὁ γνωστικός, θεῷ μὲν διακονούμενος, ἀνθρώποις δὲ τὴν βελτιωτικὴν ἐνδεικνύμενος θεωρίαν, ὅπως ἂν καὶ παιδεύειν ἢ τεταγμένος εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἐπανόρθωσιν”.

⁵⁶ Sięga ona od troski o człowieka (Paed. I 5, 1; 66, 4; 78, 1; 91, 1), aż do pielęgnacji włosów (Paed. III 62, 2) lub roślin (Strom. VII 3, 5). Zob. Abramowiczówna II, s. 452: „1. obsługa, staranie, *pl.* cześć, kult bogów; uszanowanie; *o dzieciach*, pielęgnowanie, opieka; okazywanie szacunku; 2. leczenie; 3. *o zwierzętach i roślinach*, hodowcy; 4. *coll.* orszak, świta”. Por. Lampe, s. 644; Liddell-Scott, s. 792-793.

⁵⁷ Strom. VII 3, 1.

⁵⁸ Zob. Protr. 36, 3; Paed. I 53, 3; Strom. II 21, 4; IV 163, 4; VII 13, 2; 42, 8; 68, 1; 78, 4; EP 16, 1.

⁵⁹ Strom. VII 3, 2.

⁶⁰ Zob. Paed. II 19, 1; 23, 1; 29, 2; III 41, 5; Strom. II 69, 2; VII 53, 2; 90, 4; 98, 5; QDS 35, 2.

⁶¹ Strom. VII 3, 2.

⁶² Pierwotnie *ὑπηρέτης* „a member of an organized team of oarsmen” (L. J. D. R i c h a r d s o n, ‘Υπηρέτης’ CQ 37(1943), s. 61).

⁶³ Por. Abramowiczówna IV, s. 436-437; Lampe s. 1144; Liddell-Scott, s. 1872.

może być wyrazem stworzonym przez Klemensa i oznacza poprawę, ulepszenie⁶⁴; tak jak lekarz powoduje poprawę stanu zdrowia ciała, a filozof stanu zdrowia duszy⁶⁵, tak w Kościele zadaniem prezbiterów jest skłanianie do poprawy powierzonych ich pieczy wiernych. Czasownik βελτιῶ występuje tylko w dwóch miejscach w zachowanych pismach Klemensa⁶⁶. Oznacza on poprawę sposobu życia⁶⁷. Dlatego też Klemens może wskazywać poprawę stanu duszy człowieka jako cel całego procesu wychowania⁶⁸. Gnostyk realizuje oba wymiary troski o człowieka, czyli „ulepsza” go i służy mu; co więcej – służy też w sposób doskonały samemu Bogu. Klemens, z właściwą *Stromatom* systematyczną nieostrością, stawia znak równości między służbą (ὕπηρετική) i uwielbieniem Boga. Zadanie „ulepszania” (βελτιωτική), które w Kościele należy do prezbiterów, wyznacza też równolegle gnostykowi, który „[...] z jednej strony służy Bogu, z drugiej zaś – przekazując ludziom swój światopogląd, działa na nich ulepszająco, jako że zostało mu powierzone i zadanie wychowawcze ku naprawie ludzi”⁶⁹. Zatem również gnostyk ma za zadanie wykładanie nauki chrześcijańskiej ludziom w celu osiągnięcia ich poprawy. To zadanie „ulepszania”, skłaniania do poprawy, spokrewnione jest z wychowywaniem, ponieważ poprawa sposobu życia człowieka jest głównym zadaniem gnostyka⁷⁰.

W omawianym fragmencie (*Strom.* VII 3, 1-4) Klemens stawia prezbitera i gnostyka obok siebie, w stosunku równoległym, wolnym od napięć. Ma to ustrzec potencjalnego czytelnika *Stromatów* przed zbyt jednostronną interpretacją napięć istniejących między nimi, które zostały przedstawione w *Stromacie* VI (106-107). Można przypuszczać, że prawdopodobnie zdarzyło się, iż ktoś, kogo Klemens uważał za gnostyka, nie został prezbiterem. Jednak dla Klemensa nie wynikała z tego faktu żadna wątpliwość wobec autorytetu stanu

⁶⁴ Słowo βελτιωτική spokrewnione jest z czasownikiem βελτιῶ, który przyjmuje następujące znaczenia: „ulepszyć, udoskonalić” (Abramowiczówna I, s. 423). Por. Lampe, s. 295; Liddell-Scott, s. 313.

⁶⁵ Por. *Strom.* VII 3, 2.

⁶⁶ *Paed.* I 1, 4; *Strom.* VII 10, 1; por. *Epistula ad Diognetum* 6, 9: „Κακουρουμένη σιτοῖς καὶ ποτοῖς ἢ ψυχὴ βελτιοῦται· καὶ Χριστιανοὶ κολαζόμενοι καθ’ ἡμέραν πλεονάζουσι μᾶλλον”. Zob. *Register*, s. 296.

⁶⁷ Por. Abramowiczówna I, s. 423.

⁶⁸ Zob. *Paed.* I 1, 4: „τὸ τέλος αὐτοῦ [παιδαγογῶν – P. Sz.] βελτιῶσαι τὴν ψυχὴν ἐστίν”.

⁶⁹ *Strom.* VII 3, 4.

⁷⁰ Zob. *Strom.* VII 3, 4: „ἀνθρώποις δὲ τὴν βελτιωτικὴν ἐνδεικνύμενος θεωρεῖν, ὅπως ἂν καὶ παιδεύειν ἢ τεταγμένος”; N e y m e y r, *Die christlichen Lehrer*, s. 74-75.

prezbiterów jako takiego. Wyjaśnieniem tego mógłby być fakt, że Klemens sam był prezbiterem, przynajmniej gdy pisał VI i VII księgę *Stromatów*. Można przypuszczać, że VI i VII księga *Stromatów* powstała dopiero po opuszczeniu Aleksandrii przez Klemensa⁷¹

Wyżej analizowany fragment VII *Stromatu* daje następujące świadectwo o prezbiterach owych czasów:

1. Prezbiterzy byli zwierzchnikami diakonów.
2. Ich zadaniem była praca nad poprawą sposobu życia człowieka.

III

Ostatnim analizowanym przez nas tekstem, w którym Klemens wzmiankuje prezbiterów jego czasów, jest fragment zaczerpnięty z III księgi *Pedagoga* (63, 1). Aleksandryjski Scholarcha występuje w nim z krytyką używania peruk i mimochodem wspomina prezbiterów, którzy praktykowali udzielanie błogosławieństwa przez wkładanie rąk na głowy wiernych:

Należy całkowicie odrzucić używanie peruk, ponieważ artystyczne układanie na swej głowie peruki, która upiększa głowę lokami umarłych, jest bezbożnością. Na którą głowę w rzeczywistości prezbiter włoży ręce? Którą błogosławi? To nie jest kobieta, która wykonała toaletę, lecz to są obce (należące do kogoś innego) włosy i przez nie inna głowa⁷².

Kontynuując myśl Klemensa przedstawioną wyżej w *Stromacie* VII (3, 1-4), można wyciągnąć wniosek, że prezbiterzy stosowali różne metody w celu „ulepszania”, skłaniania do poprawy wiernych. Obejmowały też one elementy rytualne, ponieważ Aleksandryjczyk wyraźnie mówi, że prezbiterzy wkładali ręce na głowy wiernych, aby ich pobłogosławić.

Zadaniem prezbiterów było także przewodnictwo duchowe, które tak wyraźnie Aleksandryjczyk zaleca w piśmie *Quis dives salvetur*⁷³ Poza tym całe nauczanie zawarte w *Pedagogu* pokazuje, w jaki sposób prezbiterzy czasów Klemensa skłaniali ludzi do poprawy sposobu ich życia.

⁷¹ Zob. t e n ż e, *Episkopoi bei Clemens*, s. 294-295.

⁷² Paed. III 63, 1: „Ἀλλοτρίων δὲ αἱ προσθέσεις τριχῶν τέλεον ἐκβλητοί, ὀθνεῖας τε ἐπισκευάζεσθαι τῇ κεφαλῇ τὰς κόμας ἀθεώτατον νεκροῖς ἐνδιδυσκοῦσας πλοκάμοις τὸ κρανίον· τίνα γὰρ ὁ πρεσβύτερος ἐπιθήσει χεῖρα; τίνα δὲ εὐλογήσει; Οὐ τὴν γυναῖκα τὴν κεκοσμημένην, ἀλλὰ τὰς ἀλλοτρίας τρίχας καὶ δι' αὐτῶν ἄλλην κεφαλὴν” Tłum. własne.

⁷³ Por. V i l e l a, *La condicion collégiale des prêtres*, s. 39-40.

PODSUMOWANIE

Dokładna analiza trzech fragmentów pism Klemensa Aleksandryjskiego (Strom. VI 106-107; Strom. VII 3, 1-4; Paed. III 63, 1), w których wzmiankuje on prezbiterów, skłania do następujących konkluzji: 1. Prezbiterzy w czasach Klemensa byli wybierani przez członków wspólnoty; 2. Prezbiterzy wchodziłi w skład rady starszych – prezbiterium; 3. Hierarchia: biskupi – prezbiterzy – diakoni, musiała istnieć w czasie powstawania VI księgi *Stromatów*; 4. Urzędy: biskupa, prezbitera i diakona były otoczone szacunkiem; 5. Prezbiterzy byli zwierzchnikami diakonów; 6. Zadaniem prezbiterów była praca nad poprawą sposobu życia wiernych; 7. Prezbiterzy praktykowali udzielanie błogosławieństwa wiernym przez nakładanie rąk. Jest rzeczą interesującą, że – zdaniem Klemensa – o tym, czy ktoś jest rzeczywiście prezbiterem Kościoła, decyduje nie sama ordynacja czy przynależność do rady starszych – do prezbiterium, lecz fakt, że czyni i naucza tego, co nakazuje Chrystus. Poza tym Klemens postuluje, by z grupy gnostyków wybierać tych, którzy w Kościele mają pełnić urząd biskupa, prezbitera czy diakona.

BIBLIOGRAFIA

I. ŹRÓDŁA

- C l e m e n s A l e x a n d r i n u s: Eclogae Propheticae (Ἐκ τῶν προφητικῶν ἐκλογαί), ed. L. Früchtel, Berlin 1970, s. 137-155, 235, GCS 17².
- C l e m e n s A l e x a n d r i n u s: Excerpta ex Theodoto (Ἐκ τῶν Θεοδότου καὶ τῆς ἀνατολικῆς καλουμένης διδασκαλίας κατὰ τοὺς Οὐαλεντίνου χρόνους ἐπιτομαί), ed. L. Früchtel, Berlin 1970, s. 105-133, 234-235, GCS 17²; przekład pol.: Wypisy z Theodota, przeł. P. Siejkowski, Kraków 2001, Źródła myśli teologicznej 22.
- C l e m e n s A l e x a n d r i n u s: Paedagogus (Παιδαγωγός), ed. O. Stählin, Berlin 1936, s. 87-292, GCS 12; przekład pol. (I księga): Pedagog – Księga I Klemensa Aleksandryjskiego, wstęp, tłumaczenie, komentarz T. Puton, Lublin 1977 (mps BKUL).
- C l e m e n s A l e x a n d r i n u s: Protrepticus (Προτρεπτικὸς πρὸς Ἑλληνας), ed. O. Stählin, Berlin 1936, s. 3-86, GCS 12; przekład pol.: Zachęta Greków, przeł. J. Sołowianiuk, w: Apologie, Warszawa 1988, s. 99-201, PSP 44.
- C l e m e n s A l e x a n d r i n u s: Quis dives salvetur? (Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος), ed. L. Früchtel, Berlin 1970, s. 159-191, 136, GCS 17²; przekład pol.: Który człowiek bogaty może być zbawiony? przeł. J. Czuj, Kraków–Ząbki 1995.

C l e m e n s A l e x a n d r i n u s: *Stromata* (Τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματεῖς), ks. I-VI, ed. L. Früchtel, Berlin 1960, GCS 52 [15]; ks. VII-VIII, ed. L. Früchtel, Berlin 1970, s. 3-102, 231-234, GCS 17²; przekład pol.: *Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy*, t. I-II, przeł. J. Niemirska-Pliszczyńska, Warszawa 1994.

II. OPRACOWANIA

- B a r d y G.: *La théologie de l'Eglise de saint Irénée au concile de Nicée*, Paris 1947.
- B a u m e i s t e r T.: *Die Anfänge der Theologie des Martyriums*, Münster 1980.
- B e r n a r d J.: *Die apologetische Methode bei Klemens von Alexandrien*, Leipzig 1968.
- B r o n t e s i A.: *La soteria in Clemente Alessandrino*, Roma 1972.
- C z ę s z B.: *Kapłaństwo chrześcijańskie w II wieku*, *VoxP* 13-15(1993-1995), z. 24-29, s. 67-75.
- D r ą c z k o w s k i F.: *Kościół – Agape według Klemensa Aleksandryjskiego*, Lublin 1983.
- H o f m a n n F.: *Die Kirche bei Clemens von Alexandrien*, w: *Vitae et Veritati*. Festgabe für Karl Adam, Düsseldorf 1956, s. 11-27.
- K o c h H.: *War Klemens von Alexandrien Priester?*, *ZNW* 20(1921), s. 43-48.
- L a m p e G. W. H.: *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961.
- L i d d e l l H. G., S c o t t R.: *Greek-English Lexicon*, Oxford 1961.
- L o h s e E.: *Χειροτονέω*, *TWNT* 9, s. 426-427.
- L o n g o s z S.: *Kapłaństwo w starożytności chrześcijańskiej. Materiały bibliograficzne*, *VoxP* 13-15(1993-1995), z. 24-29, s. 499-555.
- N e y m e y r U.: *Die christlichen Lehrer im zweiten Jahrhundert. Ihre Lehrtätigkeit, ihr Selbstverständnis und ihre Geschichte*, Leiden–New York–Kopenhagen–Köln 1989.
- N e y m e y r U.: *Episkopoi bei Clemens von Alexandrien*, *StPatr* 26(1993), s. 292-295.
- N e y m e y r U.: *Presbyteroi bei Clemens von Alexandrien*, *StPatr* 31(1997), s. 493-496.
- O w e n E. C.: *Δόξα and Cognate Words*, *JTS* 33(1932), s. 132-150.
- P a ł u c k i J.: *Biskup – prezbiter – diakon w refleksji Ojców Kościoła*, *RT* 48(2001), z. 2, s. 33-49.
- R i c h a r d s o n L. J. D.: *Ὑπηρέτης*, *CQ* 37(1943), s. 55-61.
- S c h r o f n e r E.: *„Gnostisches” Christentum bei Clemens von Alexandrien. Untersuchungen zum Glaubensverständnis in der alexandrinischen Kirche des ausgehenden zweiten Jahrhunderts*, Innsbruck 1969.
- Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. I-IV, Warszawa 1958-1965.
- S t a c h o w i a k L.: *Jan Apostoł Ewangelista*, *EK* VII, kol. 752-753.
- S t ä h l i n O.: *Clemens Alexandrinus. Register*, t. IV, Leipzig 1936, GCS 39.
- S z c z u r P.: *Urząd biskupa w świetle pism Klemensa Aleksandryjskiego*, w: *Ku prawdzie w miłości. Księga pamiątkowa poświęcona Księdzu Biskupowi Profesorowi Janowi Śrutwie*, red. S. Koczwarą, Lublin 2002, s. 63-69.

- V i l e l a A.: La condition collégiale des prêtres au III^e siècle, Paris 1971, s. 27-42.
- V o g e l C.: Handauflegung I (liturgisch), RAC 13, kol. 482-493.
- V ö l k e r W.: Der wahre Gnostiker nach Clemens Alexandrinus, Berlin 1952.

LE MINISTÈRE PRESBYTÉRAL
À LA LUMIÈRE DES ÉCRITS DE CLÉMENT D'ALEXANDRIE

R é s u m é

Clément emploie le terme grec *πρεσβύτεροι* non seulement pour qualifier les sujets chrétiens exerçant des fonctions publiques – les presbytres, mais aussi pour qualifier toutes les personnes âgées en général. Ce terme se réfère aussi aux vieillards auxquels parlait le prophète Ézéchiël, les anciens du peuple – comme le dit *la Septante*, mais également aux témoins vénérables de la Tradition chrétienne ou aux ancêtres. L'analyse précise de trois fragments d'écrits de Clément d'Alexandrie (Strom. VI 106-107; Strom. VII 3, 1-4; Paed. III 63, 1), dans lesquels notre auteur mentionne les presbytres, nous conduit vers les conclusions suivantes:

1. A l'époque de Clément d'Alexandrie les presbytres étaient choisis par les membres de la communauté chrétienne;
2. Les presbytres étaient membres du collège des anciens – du presbyterium;
3. La hiérarchie: évêques – presbytres – diacres, devait déjà exister au cours de la composition du VI^{ème} livre des *Stromates* (ou *Tapiseries*);
4. Les fonctions épiscopale, presbytérale et diaconale étaient entourées de respect;
5. Les presbytres étaient supérieurs des diacres;
6. Les presbytres avaient pour tâche d'améliorer la façon de vivre des fidèles;
7. Les presbytres pratiquaient la bénédiction des fidèles par l'imposition des mains.

Il est curieux – selon Clément – que le fait d'être réellement presbytre (*πρεσβύτερος*) de l'Église, ne résulte pas seulement de l'ordination ou de l'appartenance au collège des anciens (au presbyterium), mais du fait qu'il remplissait et enseignait ce que le Seigneur avait demandé. D'ailleurs, Clément propose de choisir au sein du groupe des gnostiques ceux qui auraient exercé dans l'Église la fonction d'évêque, de presbytre ou de diacre.

Résumé par l'abbé Piotr Szczur

Słowa kluczowe: Klemens Aleksandryjski, kapłan, kapłaństwo hierarchiczne, hierarchia kościelna.

Key words: Clement of Alexandria, priest, hierarchical priesthood, ecclesiastical hierarchy.

Mots clefs: Clément d'Alexandrie, prêtre, prêtrise hiérarchique, hiérarchie ecclésiastique.